

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Харківське історико-філологічне товариство

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 4/2017

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- **Маленко О. О.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
(головний редактор)
- **Голобородько К. Ю.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Дорошенко С. І.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Єрмоленко С. Я.**, д-р філол. наук, проф. (Київ)
- **Лисиченко Л. А.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Кравець Л. В.**, д-р філол. наук, проф. (Київ)
- **Новиков А. О.**, д-р філол. наук, проф. (Глухів)
- **Борисов В. А.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Нестеренко Н. П.**, канд. пед. наук, доц. (Харків)
- **Терещенко В. М.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Умрихіна Л. В.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Юр'єва К. А.**, д-р. пед. наук, проф. (Харків)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- **Нелюба А. М.**, д-р філол. наук, проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- **Бибик С. П.**, д-р філол. наук, ст. науковий співробітник, Інститут української мови НАН України.

Ухвалила вчена рада Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(протокол № 9 від 31 жовтня 2017 року)

У 41 Український світ у наукових парадигмах : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. — Харків : ХІФТ, 2017. — Вип. 4. — 130, [2] с.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

Тетяна Іванова

Становлення М. І. Костомарова як науковця: харківський період 80

ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ. ДИСКУРСОЛОГІЯ. ЛІНГВОСТИЛІСТИКА 85

Костянтин Голобородько

Поетична персоналізація концепту *БОГ* у лінгвосвідомості Олександра Олеся 86

Володимир Борисов

Розвиток національного мовознавчого дискурсу I пол. XX ст.:
ретроспективний погляд 93

Валерія Брохштут

Взаємозбагачення української мови та мови іврит як явище лексичної інтерференції . . . 97

ЛІНГВОДИДАКТИКА 101

Ніна Чернушенко

Мовленнєвий етикет як складник професійної компетентності майбутнього
педагога 102

Марина Коваленко

Наукові засади добору лексичного матеріалу в опануванні польської мови
як спорідненої з українською 107

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ. ПЕДАГОГІКА 113

Олена Садох

Сучасна школа: на крок уперед 114

Наталія Варич

У вільному тексті (за авторською програмою Селестена Френе) 120

Юрій Стасевський

Теоретичні аспекти поняття «креативність» (історія питання) 124

Відомості про авторів 128

МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ ЯК СКЛАДНИК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

У статті викладені теоретичні основи формування правильності мовлення майбутніх учителів. Описуються мовленнєві ситуації, під час яких майбутні педагоги одночасно, поетапно, свідомо й міцно засвоюють норми мовленнєвого етикету.

Ключові слова: мовленнєва ситуація, норми мови, мовленнєвий етикет, система одиниць мовленнєвого етикету.

В данной статье изложены теоретические основы формирования правильности речи будущих учителей. Описываются речевые ситуации, во время которых будущие учителя одновременно поэтапно, сознательно и крепко усваивают нормы речевого этикета.

Ключевые слова: речевая ситуация, нормы языка, речевой этикет, система единиц речевого этикета.

Theoretical bases of forming future teachers' rightness of speech are presented in the article. Speech situations, during which future teachers simultaneously, step-by-step, consciously and thoroughly absorb the norms of speech etiquette are described.

Key words: speech situation, norms of language, speech etiquette, speech etiquette system of units.

Одним із завдань вищого навчального закладу педагогічного профілю є підготовка висококваліфікованих фахівців, які повинні досконало володіти вміннями, навичками професійного спілкування з метою ефективного застосування набутих знань у галузі освіти. Під час ділового спілкування легше встановлюється контакт між людьми, якщо вони говорять «однією мовою» й прагнуть до продуктивного співробітництва. При цьому засадами культури їхнього спілкування є етичні норми та правила ділових взаємовідносин, знання й уміння, пов'язані з обміном інформацією, використанням способів і засобів взаємовпливу, взаєморозуміння. Ефективне ділове спілкування базується на знанні основ психології спілкування й теорії комунікації; дотриманні етики, норм та правил ділового спілкування в процесі їх виробничої діяльності.

Актуальність окресленої в публікації проблеми є незаперечною й полягає у визначенні засад засвоєння сучасними студентами норм мовленнєвого етикету.

Проблема засвоєння норм мовленнєвого етикету цікавила багатьох сучасних науковців, зокрема Н. Бабіч, М. Білоус, О. Бобир, С. Богдан, І. Данилюк,

С. Дорошенко, А. Загнітко, С. Єрмоленко, А. Коваль, О. Корніяка, З. Мацюк, О. Миронюк, Т. Панько, М. Пентилюк, Н. Станкевич, М. Стельмахович, Н. Формановська, Г. Чайка, Т. Чмут та ін. Дослідники визначають низку якостей мовлення, що характеризують його з нормативного боку й забезпечують формування мовленнєвої компетенції мовної особистості. Разом із тим потрібно зазначити, що проблема засвоєння норм мовленнєвого етикету майбутніми вчителями недостатньо вивчена в сучасній лінгводидактиці вищої школи. На жаль, майже відсутні роботи, що висвітлювали б особливості засвоєння студентами норм мовленнєвого етикету.

У пропонованій статті ставимо за мету вивчити наукову, навчально-методичну літературу з порушеної проблеми; проаналізувати поняття *мовленнєвий етикет*; визначити найголовніші шляхи з'ясування теоретичних передумов розробки системи вправ, спрямованих на засвоєння майбутніми вчителями норм мовленнєвого етикету. Формування мовної особистості майбутнього вчителя — складний і багатогранний процес, який передбачає участь студента в активному спілкуванні. Мовна особистість студента розвивається під час комунікативної фахової діяльності, що вимагає не тільки знань мови, але й умінь нею користуватися. Етика професійного спілкування базується на таких правилах і нормах поведінки всіх партнерів, які сприяють розвиткові співпраці. Передусім ідеться про зміцнення взаємодовіри, постійне інформування партнера щодо своїх намірів і дій, запобігання обману та невиконанню взятих зобов'язань.

Для професійного спілкування характерною є також нормативність. Вона визначає, як мають спілкуватися люди в конкретній ситуації. Вивчення мови професійного спілкування відбувається паралельно з опануванням норм мовленнєвої поведінки. Щоразу ми повторюємо стереотипи поведінки, дотримуючись встановлених суспільством обмежень. Такими рамками є етикет. Загально відомо, що етикет як встановлений у суспільстві набір правил регулює нашу зовнішню поведінку відповідно до соціальних вимог; у свою чергу, мовленнєвий етикет визначаємо як правила, що регулюють мовленнєву поведінку особистості.

Як зазначає С. Єрмоленко, мовленнєвий етикет — система прийнятих у певному суспільстві формул спілкування, сукупність мовних засобів, які регулюють поведінку в процесі мовлення [1: 94].

Мовленнєвий етикет є однією із важливих сторін людського спілкування, де сукупність стандартизованих висловів, готові формули з певною синтаксичною структурою й лексичним наповненням уживаються у високочастотних ситуаціях. Своєрідною є природа мовленнєвої ситуації, у якій уживаються формули мовного етикету. Спілкування можливе за наявності мовця й адресата (мовлення обов'язково відбувається в просторі й часі). Поняття «етикет» вужче, ніж поняття «спілкування»: етикетна ситуація завжди діалогічна, бо передбачає спілкування, навіть якщо її учасники (мовці) розділені часом чи простором [4: 10]. Мовленнєвий етикет висуває перед майбутніми педагогами, що спілкуються, певні вимоги. Їх розмова має бути ввічливою, доброзичливою, а самі комуніканти мають виявляти один до одного чемність, привітність. Головне призначення етикету, зокрема й мовленнєвого, — встановлення сприятливого контакту між людьми. Для того щоб контакт був глибоким, майбутній учитель, окрім знань про спілкування, певних навичок і вмінь, повинен мати ще й відповідну комунікативну установку на спілкування. Причому установку не просто на встановлення контакту, а на особистість як загальнолюдську цінність. Тільки тоді спілкування відбуватиметься на високому рівні. Мовленнєвий етикет є неодмінною

складовою професіоналізму вчителя. Як зазначають Т. Чмут, Г. Чайка, знання й навички з етики мовлення базуються на єдності трьох складових частин у навчально-виховному процесі: змісту рекомендованих норм мовленнєвої поведінки в різних мовленнєвих ситуаціях; мовленнєвих і рухових засобів виразності змісту мовленнєвої поведінки; практичного вираження змісту мовленнєвої поведінки [2: 182].

Дослідження явищ мовленнєвого етикету здійснюється у двох основних аспектах: соціолінгвістичному і стилістичному. Соціолінгвістика цікавиться соціальною стороною мовленнєвого етикету. За допомогою мовленнєвого етикету відбувається соціальний вплив комунікантів один на одного. З точки зору ж стилістики мовленнєвий етикет — явище надстильове, не прикріплене до жодного стилю. Можна говорити лише про більшу чи меншу міру його вияву в тому чи іншому стилі. Мовленнєвий етикет як соціально-лінгвістичне явище має спеціалізовані функції. Н. Формановська виділяє такі: *контактна* (фатична) функція — встановлення, збереження чи закріплення підтримуваних зв'язків і стосунків, індивідуальних чи соціально-масових; функція *ввічливості* (конотативна) — пов'язана з проявами ввічливості між членами колективу; *регулятивна* функція — стосується всіх проявів мовленнєвого етикету, бо вибір певної форми при встановленні контакту регулює характер стосунків адресата і адресанта; функція *впливу* (імперативна, волюнтативна) — передбачає реакцію співбесідника — вербальну, жестову, діяльнісну; функція *звертальна* (апелативна) — тісно пов'язана з імперативною, бо привернути увагу означає здійснити вплив на співбесідника; *емоційно-експресивна* (емотивна) функція — властива не усім одиницям мовленнєвого етикету [3: 83]. Усі функції мовленнєвого етикету існують на основі комунікативної функції мови.

Правила мовного етикету становлять особливу групу стереотипних, стійких формул спілкування, що реалізуються здебільшого в одиницях лексичного („Добридень!”, „Вибачте”, „Прощайте!” тощо), фразеологічного („Ні пуху, ні пера”), морфологічного рівнів (Ви схвилювані, професор повідомили). Варто сказати, що мовленнєвий етикет, зберігаючи традиційну структуру етикетних виразів, не є закритою системою, бо йому властива динаміка і гнучкість. Частина формул мовленнєвого етикету поступово архаїзується (наприклад, формули привітання „Бог на поміч!”, „З неділею Вас!”). Можуть виникати нові утворення, що творяться за типовими для української мови моделями.

Використання правил мовного етикету великою мірою залежить від конкретної ситуації спілкування, місця й обставин розмови, цільової настанови (повідомити, вплинути, вразити, здивувати тощо). Але найбільшої ваги набувають міжособистісні стосунки. С. Богдан виділяє п'ять тональностей спілкування. Тональність спілкування — це соціальна якість ситуації спілкування, яку можна визначити як ступінь дотримання етичних норм взаємодії комунікантів, як показник культурності, інтелігентності співрозмовників. Тональність спілкування буває висока, нейтральна, звичайна, фамільярна, вульгарна [4: 16]. Висока тональність відповідає спілкуванню у сфері суто формальних суспільних структур (урочисті заходи, дипломатичні прийоми тощо). Нейтральна функціонує у сфері офіційних установ. Звичайна тональність характерна для спілкування на побутовому рівні (магазин, транспорт тощо). Фамільярна забезпечує спілкування в колі сім'ї, дружньому товаристві [4: 16]. Вульгарна спостерігається в соціально неконтрольованих ситуаціях. При звертанні до незнайомих людей використовують нейтральні структури етикету. До близьких — фамільярні.

Мовленнєвий етикет є обов'язковою складовою професійної етики педагога та засобом встановлення контакту з учнями, колегами, керівниками та підтримання спілкування. Це набір, або спектр фраз, якими користуються в щоденних ситуаціях: знайомства, звертання, вітання, прощання, подяки, співчуття, відмови, компліменту тощо. Систему мовленнєвого етикету утворюють засоби вираження ввічливості, спеціальні етикетні мовні формули. З-поміж них вирізняються ті, що вживаються в з'ясуванні контакту між мовцями — формули звертань і вітань; при підтриманні контакту — формули вибачення, прохання, подяки та ін.; у припиненні контакту — формули прощання, побажання. Тобто власне етикетні мовні формули. У багатому мовному арсеналі українського народу виробилась і закріпилась ціла система одиниць мовленнєвого етикету: формули із значенням прощання: *прощайте, до зустрічі*; етикетні одиниці, якими виражають вітання: *доброго ранку, доброго дня, здорові були*; моделі вибачення: *пробачте, даруйте, перепрошую*; мовленнєві одиниці, що супроводжують прохання: *будьте ласкаві, прошу Вас, дозвольте*; формули подяки: *спасибі, дякую, дуже вдячний*; конструкції побажальної модальності: *будь (-те) щасливий; успіхів тобі (Вам), хай щастить*; формули привітань з певної нагоди: *вітаю (Вас, тебе) з..., прийми (-ить) поздоровлення (привітання) з...;* фрази ритуалу знайомства: *знайомтесь, я хочу представити тобі (Вам)..., дозвольте відрекомендуватися*. У ділових стосунках використовують такі компоненти: посада, професія, звання, ім'я та по батькові, адже це важливо для здійснення функціональних обов'язків; звертання: *приятелю, колего, вельможний пане*; заперечення: *ні, нас це не влаштовує*; запрошення: *приходьте, ласкаво просимо*; комплімент: може стосуватися зовнішності схвалення вчинків, виконаної роботи [5: 92].

Уживання таких слів допомагає встановити перший контакт зі співрозмовником, налаштувати себе і його на продовження стосунків. Кожна із запропонованих ситуативно-тематичних груп становить синонімічний ряд етикетних одиниць, які різняться за семантичними і стилістичними ознаками. Домінанта кожного синонімічного ряду може використовуватися в будь-якій мовленнєвій ситуації. Вибір етикетних одиниць комунікантами передусім залежить від таких екстралінгвістичних факторів, як-от: соціальна роль, вік, місце проживання, стать, культурно-освітній рівень адресата й адресанта, комунікативні умови (місце, час, тривалість спілкування), соціальна дистанція між ними, а ще — мелодика мови, тембр і тон голосу мовця, характер ситуації спілкування, специфіка взаємин між комунікантами [2: 91]. Таким чином, використання етикетних формул відбувається з урахуванням мовленнєвої ситуації, що передбачає визначення мети, місця, адресата спілкування й конкретного комунікативного завдання. Звичайно, перелічити всі форми мовленнєвого етикету в усіх життєвих ситуаціях важко. Проте, користуючись ними, майбутні педагоги навчаються правильно поводитись під час навчального процесу, самореалізуватися в спілкуванні з оточенням.

В етиці мовлення значне місце посідають навички та звички. Щоб вони не відставали від знання відповідних правил, викладачам потрібно проводити зі студентами вправи з етики мовлення. Правила мовленнєвого етикету роз'яснюють студентам на лекціях, колоквіумах, бесідах, за деякими можна робити інсценування. Важливо, щоб на заняттях створювалися ситуації, які б максимально наблизилися до майбутньої професії.

Отже, під час засвоєння норм мовленнєвого етикету майбутнім учителям пропонуємо різні мовленнєві ситуації, зміст яких визначає загальний тон мовлення, допомагає володіти своїм голосом: свідомо, умисно говорити тихо або голосно залежно від фахової ситуації, регулювати висоту голосу; розуміти й оперувати

в мовленнєвих ситуаціях паузами; створювати відповідну позу, міміку, жести. Залежно від умов висловлювання, одні й ті ж одиниці мовленнєвого етикету можуть набирати різного змісту, а відтворення його залежатиме від того, яке слово ми наголосимо, виділимо. На заняттях з української мови за професійним спрямуванням доцільно використовувати такі завдання:

- оформити пам'ятку мовленнєвого етикету майбутнього учителя за поданим початком: «Вітаючись, треба дивитися в обличчя тому, з ким вітаєшся. Треба бути ввічливим у словах, у тоні, у жестах, діях. Ввічливі слова (будь ласка, дякую), сказані грубим голосом, перестають бути ввічливими. Ввічлива людина не відповідає на грубість грубістю. Вона привітна й уважна до інших...»;
- розробити кодекс честі для вчителів. Стосунки, які мають моральну основу, є вигіднішими і продуктивнішими;
- завдання в мікрогрупах: відповіді на питання, ілюструючи відповідь прикладами з фахових ситуацій: «Як ви гадаєте? Чи варто вітатися з людиною на далекій відстані? Коли першою вітається жінка? Чи варто кричати знайомому, що стоїть на протилежному боці вулиці: „Привіт!”?»
- скласти діловий лист батькам школяра, використовуючи етикетні формули, дотримуючись реквізитів;
- підготувати педагогічну нараду, публічний виступ, телефонну розмову тощо.

Інколи студенти використовують формули мовленнєвого етикету (ввічливі слова, форми звертання тощо), дотримуються правил спілкування у власному мовленні, але в запропонованій мовленнєвій ситуації припускаються помилок. Виконуючи такі вправи, студенти вчать обирати висловлювання, які б підходили в певній ситуації. Підсумовуючи сказане, зауважимо, що вміння використовувати або застосовувати мовленнєвий етикет належить до умінь універсального характеру, оскільки потребує відповідної мовної, комунікативної та логічної підготовки. Людина реалізує це вміння протягом усього свого свідомого життя, оскільки мова постійно оновлюється. Професійний мовленнєвий етикет учителя складається з великої кількості етикетних формул, а його структуру зумовлюють такі основні елементи комунікативних ситуацій, як привітання, знайомство, прощання, побажання, прохання, запрошення, пропозиція, порада, згода, відмова тощо. Складовими професійного мовленнєвого етикету є умовні стереотипи спілкування, основою яких є бажання досягти порозуміння. Професійне мовлення майбутніх учителів має відрізнятися привітністю, ввічливістю, доброзичливістю, чемністю.

Отже, студенти мають дотримуватись норм мовленнєвого етикету. Тому естетична цінність інформації, мовленнєвий етикет, що впливають на співрозмовника, повинні бути внутрішньою потребою студента — майбутнього педагога. Звичайно, у межах однієї статті важко висвітлити всі аспекти порушеної проблеми. Подальшим перспективним напрямком може стати визначення лінгводидактичних особливостей засвоєння студентами етикетних формул, практична розробка тренувальних завдань та вправ на засвоєння норм мовленнєвого етикету та культури спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Єрмоленко С.Я.* та ін. Українська мова. Короткий глумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. К. : Либідь, 2001. 224 с.
2. *Чмут Т.К.* Етика ділового спілкування : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. К. : Вікар, 2002. 223 с.

3. *Формановская Н.И.* Русский речевой этикет ; лингвистический и методический аспекты. М. : Русский язык, 1982. 126 с.
4. *Богдан С.К.* Мовний етикет українців : традиції і сучасність. К. : Рідна мова, 1998. 475 с.
5. *Плющ Н.П.* Формули ввічливості в системі українського мовного етикету. *Українська мова і сучасність*. К., 1991. С. 90–96.

УДК: 37.016:811.162.1

Марина Коваленко, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

НАУКОВІ ЗАСАДИ ДОБОРУ ЛЕКСИЧНОГО МАТЕРІАЛУ В ОПАНУВАННІ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ ЯК СПОРІДНЕНОЇ З УКРАЇНСЬКОЮ

У статті проаналізовано наукові засади добору лексичного матеріалу, який має опанувати учень/студент на елементарному рівні вивчення польської мови; виокремлено зі Словника-мінімуму польської мови Галини Згулкової лексико-семантичну групу «харчування, їжа, напої» й проаналізовано вживання цих одиниць у підручниках «Krok po kroku 1» і «Krok po kroku 2».

Ключові слова: *лексика, елементарний рівень володіння мовою, фреквенція, лексико-семантична група «харчування, їжа, напої».*

В статье проанализированы научные принципы отбора лексического материала, которым должен овладеть ученик/студент на элементарном уровне изучения польского языка; выделено со Словаря-минимума польского языка Галины Згулковой лексико-семантическую группу «питание, еда, напитки» и проанализировано употребление данных единиц в учебниках «Krok po kroku 1» и «Krok po kroku 2».

Ключевые слова: *лексика, элементарный уровень владения языком, фреквенция, лексико-семантическая группа «питание, еда, напитки».*

Scientific principles for selecting the lexical units which are to be learned by Elementary level students of the Polish language have been analysed in the paper; «Meals, Food and Drinks» lexical-semantic group has been singled out from Galina Zgulko's dictionary of the Polish language and the usage of these units in «Krok po kroku 1» and «Krok po kroku 2» textbooks has been analysed.

Key words: *vocabulary, elementary level of the language proficiency, frequency, «Meals, Food and Drinks» lexical-semantic group.*

Навчання лексики в глоттодидактичному процесі завжди відіграло велику роль. Але чи є опанування лексики найважливішою засадою, що забезпечує високий рівень комунікативної компетентності людини? Однозначної відповіді на це питання немає. Значення лексики варіюється залежно від мети та цілей навчального процесу. У методах, що ґрунтуються на граматиці, лексика відіграє другорядну роль, адже увага вчителів спрямовується перш за все на засвоєння граматичних правил. Сьогодні, у добу стрімкого науково-технічного прогресу та новітніх інформаційних технологій, основною метою навчання іноземних мов